

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра політології та філософії

Кваліфікаційна робота

рівень вищої освіти – другий (магістерський)

з теми:

ВПЛИВ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН ПЦУ ТА УПЦ МП НА
ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Студента 2 курсу, групи Р1-М24

Спеціальності 052 Політологія

Шагієв Б.А.

Керівник: Плахтій Маріанна Петрівна,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2025 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3-7
-------------	-----

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН	8
---	---

1.1. Поняття міжконфесійних відносин у політичній науці	8
1.2. Методологічні підходи до аналізу впливу релігійних інституцій на політику	12

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ВІДНОСИН МІЖ ПЦУ ТА УПЦ МП	20
---	----

2.1. Історичні передумови та формування церковного протистояння	20
2.2. Визнання ПЦУ та позиція УПЦ мп щодо автокефалії	24
2.3. Вплив зовнішніх суб'єктів на українське церковне православне протистояння: РПЦ, Вселенський патріархат і державна влада	26

РОЗДІЛ III. ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	34
--	----

3.1. Державна політика щодо церковно-релігійних організацій в Україні: історичний контекст, правове регулювання та сучасні трансформації	34
3.2. Вплив міжконфесійного конфлікту на виборчі процеси та партійний ландшафт	44
3.3. Вплив війни РФ проти України на релігійно-політичні відносини	52
3.4. Державна релігійна політика у воєнний період.....	57

ВИСНОВКИ	65
----------------	----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	72
--	----

ДОДАТКИ	
---------	--

ВСТУП

У ХХІ столітті, попри послідовне утвердження секулярних тенденцій у культурі та політиці, релігія не лише не втратила свого значення, а, навпаки, знову опинилася в епіцентрі суспільного та політичного життя. Релігійний чинник дедалі частіше постає як один із ключових елементів глобальної політичної динаміки. Його вплив виявляється у процесах легітимації влади, формуванні національних ідентичностей, підтримці або руйнуванні соціальної єдності. У багатьох країнах світу – від України та Лівану до Індії й США – релігія перетворюється на вагомий інструмент політичної мобілізації та ідеологічного впливу.

Повернення релігії у публічну сферу відображає ширшу тенденцію до переосмислення ролі духовності у добу постсекуляризму. Сучасна людина, попри раціоналізацію та технологічний прогрес, залишається відкритою до релігійного досвіду як джерела сенсу, моральних орієнтирів і соціальної підтримки. Водночас релігійні інституції пристосовуються до нових умов, використовуючи сучасні медіа, цифрові платформи та міжнародні комунікаційні мережі для утвердження свого авторитету й впливу.

Особливо помітно релігійний фактор проявляється у державах із багатоконфесійною структурою, де міжрелігійна взаємодія є складовою політичної стабільності. Міжконфесійні відносини в таких суспільствах набувають подвійного характеру: з одного боку, вони сприяють соціальній інтеграції та культурному діалогу, а з іншого – можуть стати джерелом конфліктів, коли питання віри перетинається з боротьбою за політичні або економічні інтереси. Саме тому аналіз міжконфесійної взаємодії став важливим напрямом сучасної політичної науки, соціології релігії та філософії культури.

Міжконфесійні відносини можна визначити як систему соціальних, культурних і політичних зв'язків між релігійними організаціями, що впливають на конфесійну політику держави, рівень громадянської толерантності й загальну

стабільність політичної системи. Це не статичний, а динамічний процес, який відображає постійне оновлення форматів взаємодії: від офіційних діалогів між конфесіями до неформальних громадських ініціатив, міжрелігійних платформ чи волонтерських рухів.

В українському контексті міжконфесійна співпраця має складну історію та глибоке культурне підґрунтя. Від часу християнізації Русі й до сучасного етапу державотворення релігія залишалася фактором не лише духовного, але й політичного єднання. Після відновлення незалежності України особливого значення набула проблема узгодження інтересів різних конфесій у межах демократичної політичної системи. Показовим є досвід діяльності Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, яка стала майданчиком діалогу між християнськими, мусульманськими, юдейськими спільнотами, а також платформою вироблення спільної громадянської позиції щодо суспільно значущих питань.

Актуальність дослідження.

У сучасних умовах збройної агресії російської федерації проти України, трансформації державної релігійної політики та пошуку національної ідентичності питання міжконфесійних відносин набуває виняткової ваги. Релігія в Україні традиційно виступає не лише духовним, а й політичним чинником, який впливає на процеси державотворення, формування громадянського суспільства та консолідацію нації. Особливо гостро це проявляється у взаєминах між Православною Церквою України (ПЦУ) та Українською Православною Церквою (московського патріархату), де конфесійні суперечності перетинаються з питаннями політичного суверенітету, культурної автономії та геополітичного вибору держави.

Дослідження міжконфесійних відносин у політичному контексті дозволяє глибше зрозуміти механізми впливу релігійних інституцій на суспільні процеси, їхню роль у формуванні національної безпеки, політичної культури та виборчої поведінки громадян. Водночас у науковому дискурсі все ще бракує

комплексного аналізу, який поєднував би історичний, політологічний та соціокультурний підходи до вивчення українського православ'я у добу воєнних і поствоєнних трансформацій.

Актуальність теми зумовлена також потребою вироблення збалансованої державної політики у сфері свободи совісті та релігії, здатної забезпечити релігійний мир, толерантність і захист національних інтересів. Таким чином, дослідження політичних аспектів міжконфесійних відносин в Україні має не лише теоретичне, а й практичне значення — воно сприяє формуванню стратегій державно-конфесійного діалогу та стабільного демократичного розвитку.

Об'єкт дослідження: міжконфесійні відносини як соціально-політичне явище в сучасній Україні.

Предмет дослідження: політичні аспекти взаємодії між Православною Церквою України та Українською Православною Церквою (московського патріархату) в контексті державної релігійної політики, суспільно-політичних процесів і зовнішніх впливів.

Метою роботи є комплексний аналіз політичних аспектів міжконфесійних відносин в Україні, зокрема взаємодії між ПЦУ та УПЦ (мп), з метою виявлення закономірностей їхнього впливу на державну політику, суспільну стабільність та формування національної ідентичності в умовах сучасних геополітичних викликів.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- розкрити сутність поняття «міжконфесійні відносини» в політичній науці та проаналізувати методологічні підходи до дослідження впливу релігійних інституцій на політичні процеси;
- окреслити історичні передумови становлення і розвитку конфлікту між ПЦУ та УПЦ (мп);
- охарактеризувати позиції обох церков щодо автокефалії, їхню роль у формуванні національно-релігійної ідентичності та з'ясувати вплив зовнішніх суб'єктів на розвиток українського православного простору;

- проаналізувати вплив міжконфесійного конфлікту на виборчі процеси, партійну динаміку та політичну мобілізацію;

- визначити трансформації релігійно-політичних відносин під час війни рф проти України та сформулювати можливі напрями вдосконалення державної релігійної політики у воєнний і поствоєнний періоди.

Гіпотеза дослідження. Передбачається, що міжконфесійні відносини в Україні мають не лише релігійний, а й виразний політичний вимір, який визначається боротьбою за ідентичність, впливом зовнішніх акторів та потребою держави у консолідації суспільства. Ефективна державна політика у сфері релігії може зменшити конфліктний потенціал міжконфесійної взаємодії та сприяти стабільності політичної системи.

Наукова новизна роботи:

- запропоновано комплексний політологічний підхід до аналізу міжконфесійних відносин як чинника державної політики та суспільної стабільності.

- уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема визначення «міжконфесійного конфлікту» в політичному контексті.

- виявлено специфіку взаємин між ПЦУ та УПЦ (мп) як відображення ширших процесів політичної та культурної самоідентифікації українського суспільства.

- проаналізовано роль зовнішніх суб'єктів (РПЦ, Вселенського патріархату, державної влади) у формуванні конфесійного ландшафту України.

- визначено вплив міжконфесійного протистояння на виборчі процеси та функціонування політичних партій.

- обґрунтовано рекомендації щодо вдосконалення державної релігійної політики в умовах війни та післявоєнної відбудови.

Практичне значення дослідження. Отримані результати можуть бути використані у діяльності державних і громадських інституцій, що працюють у сфері релігійної політики, при розробленні стратегій національної безпеки,

гуманітарної політики, а також у навчальному процесі під час викладання дисциплін «Політологія релігії», «Державна політика та управління у сфері релігії».

Апробація результатів дослідження.

Плахтій М., Шагєв Б. Міжконфесійна солідарність і релігійна політика України під час війни. Збірник наукових праць “Політологічні студії”, випуск 7. 2025р.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 80 сторінок.

ВИСНОВКИ

У сучасній політичній науці релігія розглядається як ключовий чинник формування політичної культури, ідентичності та соціальної стабільності. Міжконфесійні відносини, своєю чергою, є показником рівня демократичності, толерантності та зрілості політичної системи. Їхній конструктивний розвиток залежить від поєднання правових, інституційних і культурних механізмів, що забезпечують діалог і взаємоповагу між різними релігійними спільнотами.

Воєнний період став випробуванням не лише для політичної та економічної системи України, а й для моделі державно-конфесійних відносин, що формувалася протягом трьох десятиліть незалежності. У цих умовах релігійна політика держави зазнала глибокої трансформації — від ліберальної моделі, орієнтованої на невтручання, до політики стратегічного регулювання, у межах якої релігійний фактор розглядається як елемент національної безпеки та духовної стійкості суспільства. Посилення ролі релігійних інституцій у гуманітарній сфері, зростання їх впливу на суспільну мобілізацію та моральну підтримку населення засвідчили, що релігія залишається вагомим чинником формування національної єдності. Саме в цьому контексті варто розглянути основні тенденції, проблеми та перспективи державної релігійної політики в умовах війни.

Підсумовуючи результати розгляду основних понять і методологічних підходів, можна зробити низку узагальнень.

По-перше, міжконфесійні відносини у політичній науці постають як складний, багаторівневий феномен, що охоплює взаємодію релігійних інституцій, держави та суспільства у межах конкретної політичної системи. Вони є потужним чинником політичної соціалізації, легітимації влади, формування громадянської ідентичності. У політичному вимірі міжконфесійні зв'язки відображають баланс інтересів різних релігійних груп, їхню участь у суспільному житті та вплив на державотворчі процеси.

По-друге, релігія в сучасному світі не втратила своєї політичної значущості, а, навпаки, трансформувалася з об'єкта віри у вагомий соціально-політичний ресурс. Попри тенденції секуляризації, XX–XXI століття засвідчили повернення релігії у публічний простір — від ролі морального авторитету до участі у врегулюванні конфліктів, формуванні політичних коаліцій, впливу на електоральні процеси.

По-третє, методологічна база дослідження взаємодії релігії та політики є міждисциплінарною. Її формують такі підходи: поведінковий; інституційний; культурологічний; раціонального вибору.

По-четверте, важливим аналітичним висновком є те, що жоден окремий підхід не може вичерпно пояснити взаємозв'язок релігії та політики. Лише комплексне поєднання зазначених методологій забезпечує адекватне розуміння того, як релігійні інституції впливають на політичні процеси, легітимність влади, соціальну інтеграцію або, навпаки, конфлікти.

По-п'яте, у контексті України міжконфесійні відносини мають особливе політичне значення, відображають не лише релігійне різноманіття, а й боротьбу за національну ідентичність, духовну незалежність і суспільну консолідацію. Релігійні інституції стають учасниками державотворчих процесів, носіями ціннісних орієнтирів та моральних орієнтирів суспільства.

Церковне протистояння в Україні має глибокі історичні корені та тісно пов'язане з політичними і соціальними процесами. Його витoki слід шукати ще у добу Київської Русі, коли в 988 році князь Володимир прийняв християнство як державну релігію.

У наступні століття територія України опинялася під впливом різних держав – Польщі, Литви, Австрійської та Російської імперій. Політичні та релігійні інтереси цих держав суттєво впливали на розвиток церковного життя. Формування греко-католицької (унійної) церкви у Галичині було прикладом того, як релігія використовувалася як інструмент політичного впливу.

Православна церква, натомість, залишалася центром культурного та освітнього розвитку та опорою для формування національної свідомості українців.

Церковне протистояння мало не лише релігійний, але й соціальний та політичний вимір. Релігійні інституції впливали на політичну поведінку населення, виступали каналом мобілізації для певних політичних цілей і водночас сприяли збереженню та розвитку української ідентичності. Церква була важливим чинником у створенні освітніх закладів, підтримці літератури та культури, формуванні еліт.

Щодо міжнародного релігійного визнання, то після надання Томосу ПЦУ була визнана чотирма помісними церквами, зокрема Вселенською патріархією, Елладською, Грецькою та Олександрійською церквами. Однак більшість помісних церков, включно з російською православною церквою (РПЦ), поки не визнали її автокефалію.

Протилежну позицію займає Українська православна церква московського патріархату, яка не визнає канонічності ПЦУ. Основні аргументи УПЦ мп ґрунтуються на трьох засадах: по-перше, апеляції до історичної традиції підпорядкування Київської митрополії московському патріархату від 1686 р.; по-друге, критики «об'єднавчого собору» 2018 р. як такого, що не відображав позиції більшості єпископату; по-третє, сумніви у дійсності апостольської спадкоємності ієрархів, що перейшли з колишніх структур УПЦ КП та УАПЦ.

У риториці представників УПЦ мп значне місце займає також твердження про політичну зумовленість процесу надання автокефалії, що подається як результат державної ініціативи та зовнішнього втручання, а не внутрішньої церковної необхідності.

Унаслідок цих подій в Україні склався складний релігійний ландшафт, у якому співіснують дві великі православні структури — ПЦУ як визнана частина Вселенського православ'я та УПЦ мп, що зберігає значну кількість парафій і вірян. Це призвело до численних суперечок на місцевому рівні, пов'язаних із

переходами громад, а також до поглиблення канонічної та політичної поляризації у світовому православ'ї.

Державна політика України у сфері релігії пройшла складну еволюцію – від підпорядкування церкви державі у дорадянський період, репресій та атеїстичної ідеології радянських часів до демократичної моделі державно-конфесійних відносин після здобуття незалежності.

Основу сучасного правового регулювання становить Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.) та Конституція України (ст. 35), які гарантують відокремлення церкви від держави, рівність усіх конфесій і свободу віросповідання відповідно до міжнародних стандартів. Українська модель державно-конфесійних відносин базується на поєднанні нейтральності та партнерства: держава не втручається у внутрішні справи церков, але підтримує їхню участь у соціально важливих ініціативах, гуманітарній, освітній та капеланській діяльності.

Після 2014 року, у зв'язку з російською агресією, державна релігійна політика набула безпекового виміру, спрямованого на захист суверенітету та протидію зовнішньому впливу через релігійні структури. Надання Томосу Православній Церкві України стало важливою віхою у зміцненні духовної незалежності держави.

Суттєву роль у реалізації політики відіграє Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), яка координує міжконфесійний діалог, реєстрацію релігійних організацій та моніторинг дотримання законодавства у сфері релігії. Українська держава сприяє міжконфесійному діалогу через діяльність Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, що є важливим інструментом зміцнення громадянської злагоди.

Міжконфесійний конфлікт в Україні є не лише релігійним, а й політичним явищем, що безпосередньо впливає на електоральну поведінку громадян, формування партійного ландшафту та стратегії політичних акторів. Релігійна ідентичність стала одним із чинників політичної мобілізації: належність до

певної конфесії часто визначає не лише духовні, а й геополітичні орієнтири виборців, розмежовуючи суспільство за моделлю «свій – чужий».

Конфлікт між ПЦУ та УПЦ (мп) виявив глибокі відмінності у політичних орієнтаціях вірян. Прихильники ПЦУ здебільшого підтримують проукраїнські, національно-демократичні сили, тоді як частина вірян УПЦ (мп) до 2022 року була схильна до підтримки проросійських або консервативних партій.

Війна росії проти України надала релігійним питанням безпекового виміру. УПЦ (мп), тісно пов'язана з РПЦ, стала об'єктом суспільної недовіри та державного контролю, що спричинило посилення дебатів про свободу совісті та національну безпеку.

Політизація релігійного простору спричинила фрагментацію партійної системи – з'явилися політичні сили, які використовують релігійні теми для мобілізації своїх електоральних ніш, а традиційні партії змушені адаптувати релігійну риторику до власних стратегій. Політизація релігії несе подвійні ризики: з одного боку, вона підсилює національну консолідацію, з іншого – створює загрозу зростання міжконфесійної ворожнечі та інструменталізації віри у політичних цілях. В умовах війни державна політика має балансувати між забезпеченням національної безпеки й дотриманням принципів свободи совісті. Необхідним є розвиток міжконфесійного діалогу, запобігання дискримінації за релігійною ознакою та недопущення використання релігії як інструменту політичної боротьби.

Російсько-українська війна суттєво трансформувала релігійно-політичний простір України, актуалізувавши питання духовного суверенітету та безпекового виміру релігії. Вона виявила глибокі суперечності між цінностями демократичної держави та діяльністю релігійних структур, що зберігали зв'язок із Московським патріархатом. Надання Томосу про автокефалію ПЦУ та масові переходи парафій від УПЦ (мп) стали проявом процесу духовної деколонізації.

Загалом, війна прискорила переорієнтацію українського релігійного простору в бік демократичного, патріотичного та проєвропейського курсу,

перетворивши релігію з потенційного джерела розколу на чинник духовної консолідації суспільства. умовах війни релігійна політика перестала бути виключно інструментом забезпечення свободи совісті – вона набула безпекового виміру, спрямованого на захист державного суверенітету, культурної ідентичності та духовної незалежності. Держава була змушена перейти від нейтрального спостереження до активної участі у процесах, що стосуються функціонування релігійних організацій, особливо тих, які мають історичні, канонічні або фінансові зв'язки з центрами у державі-агресорі.

Ключовим завданням державної релігійної політики у воєнний період стало збереження балансу між двома принципами: свободою віросповідання, гарантованою Конституцією України та міжнародними актами, і необхідністю захисту національної безпеки від деструктивного використання релігії у гібридній війні. Цей баланс потребує чітких правових механізмів і процедур, що дозволяють відмежувати релігійну діяльність від політичної або пропагандистської.

Прийняття у 2024 році Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» стало важливою віхою у формуванні нової моделі державно-конфесійних відносин. Закон не передбачає заборони будь-якої конфесії, але встановлює недопустимість підпорядкування українських релігійних структур центрам, які діють в інтересах держави-агресора. Цей документ став фундаментом для формування концепції духовної незалежності, спрямованої на захист національної безпеки через релігійно-культурну сферу.

Держава водночас визнає вагому роль церков і релігійних організацій як партнерів у підтримці морального духу суспільства, у волонтерській діяльності, допомозі військовим, переселенцям і постраждалим від війни. Значна увага приділяється розвитку інституту військового капеланства, що став символом єдності духовної та громадянської відповідальності. Таким чином, у період війни формується нова модель взаємодії між державою і церквою — партнерська, без

надмірної клерикалізації, але з усвідомленням спільної відповідальності за збереження національної єдності.

Водночас державна політика стикається з низкою викликів. Серед них – ризик політизації релігії, що проявляється у використанні духовних аргументів у політичній боротьбі або інформаційних кампаніях; конфесійна конкуренція, що ускладнює процес переходів парафій та викликає локальні конфлікти; а також неоднозначність юридичних рішень щодо діяльності окремих релігійних організацій.

У післявоєнний період державна релігійна політика набуде нових пріоритетів. Її зміст буде спрямований на духовну консолідацію суспільства, відновлення моральних засад і розвиток партнерства між державою, церквою та громадянським суспільством у процесі національної відбудови. Особливого значення набуде створення нової Концепції державної релігійної політики України, що має інтегрувати безпекові, правові, культурні та гуманітарні аспекти.

Успішна реалізація такої політики можлива лише за умови відкритого діалогу між владою та релігійними спільнотами, посилення інституційної спроможності Державної служби з етнополітики та свободи совісті, розвитку міжнародної релігійної дипломатії та формування культури релігійної толерантності.

Таким чином, війна перетворила релігійну політику на важливий інструмент захисту національної ідентичності та суспільної єдності. Її головне завдання — поєднати принцип свободи совісті з безпековими потребами держави, забезпечити стабільність, правову справедливість і духовну солідарність українського народу у найскладніших умовах сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ 78

1. Бабій М. Діалог як фактор оптимізації міжконфесійних відносин. *Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник*. За загальною редакцією д.філос.н. А. Колодного, к.істор.н. Г. Попова, д.філос.н. Л. Филипович, к.філос.н. М. Бабія. Київ : Світ знань, 2007. С. 9–13.
2. Ближче до Томосу: Вселенський патріарх призначив екзархів у Києві. BBC. 7 вересня 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-45452812>
3. Болотіна Є.В., Стешенко Н.Л., Бородай А.В. Інституційний метод аналізу політичної системи. *Регіональні студії*. 2023. С.41-46.
4. Бучма О. Релігійно-правовий вимір російської війни проти України на тлі суспільно-державних трансформацій XX—XXI століть. *Філософська думка*. 2023. 1, 45-58. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.045>
5. В УПЦ МП заявили, що не визнають помісну Українську православну церкву. УНІАН. 13.09.18. URL: <https://www.unian.ua/society/10259661-v-upc-mp-zayavili-shcho-ne-viznayut-pomisnu-ukrajinsku-pravoslavnu-cerkvu.html>
6. Вергелес Т. Теорія раціонального вибору: еволюція та сучасна модифікація. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. Вип. 2. С. 149-156.
7. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій». Опубліковано 15 жовтня 2024 року. URL: <https://dn.gov.ua/news/verhovna-rada-ukrayini-uhvalila-zakon-pro-zahist-konstitucijnogo-ladu-u-sferi-diyalnosti-religijnih-organizacij>
8. Верховна Рада України. Закон України Про свободу совісті та релігійні організації Офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 12.11.2025)

9. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17> (дата звернення: 01.05.2024)
10. ВИБОРЧІ НАСЛІДКИ ТОМОСУ 8 ЖОВТНЯ 2020 Року. URL: https://balticworlds.com/electoral-effects-of-the-tomos/?utm_source=chatgpt.com%20%22Electoral%20effects%20of%20the%20tomos%22
11. Владиченко Л. Д. Державний орган України у справах релігій. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення: 24.07.2024)
12. Войналович В. Динаміка конфесійних процесів в сучасній Україні: інституційні та ідентифікаційні аспекти. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2017. С. 169–228.
13. Вселенський патріарх Варфоломій: Україна незабаром отримає автокефалію, бо це її право. *cerkvarium.org* (укр.). Архів [оригіналу](#) за 23 вересня 2018.
14. Вселенський патріарх зняв анафему з Філарета й Макарія і визнав їх канонічними. Укрінформ. 11.10.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2556767-vselskij-patriarhat-znav-anafemu-z-filareta.html>
15. Вселенський трон і церква України - говорять документи (PDF). *www.ec-patr.org*. Архів [оригіналу](#) (PDF) за 27 грудня 2018. Процитовано 27 грудня 2018.
16. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник документів 1996–2021. / Упоряд. М. С. Васін. Київ: Медіа світ, 2021. 420 с.
17. Горохова Л., Мельничук В. Релігійний фактор у суспільно-політичному просторі України. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2022. Випуск 30, с. 59–65

18. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті Ухвалено закон щодо духовної незалежності України. 20 Серпня, 2024. URL: <https://dess.gov.ua/ukhvaleno-zakon-shchodo-dukhovnoi-nezalezhnosti-ukrainy/>
19. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. / [С. І. Здіорук, В. В. Токман] ; за ред. С. І. Здіорука. – Київ : НІСД, 2023. 36 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07>
20. ДЕСС. Оголошення про призначення справи № 855/11/25 (провадження А/990/13/25) до апеляційного розгляду. URL: <https://dess.gov.ua/oholoshennia-pro-pryznachennia-spravy-855-11-25-provadzhenia-a-990-13-25-do-apeliatsynoho-rozghliadu/>
21. Дорош А. Трансформація політики України у релігійній сфері: фокус на вітчизняних дослідженнях. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2025. Випуск 60, с. 74–82.
22. Епіфаній розповів, скільки парафій покинули Московський патріархат після створення ПЦУ. 29 січ. 2023. UAINFO.org. URL: <https://uainfo.org/blognews/1675006882-epifaniy-rozpoviv-skilki-parafiy-pokinulimoskovskiy.html>
23. Жоден священнослужитель УПЦ МП не є військовим капеланом в Україні. Держетнополітики. 20.12.2024. URL: https://risu.ua/zhoden-svyashchennosluzhitel-upc-mp-ne-ye-vijskovim-kapelanom-v-ukrayini---derzhetnopolitiki_n152980
24. Закон «Про Службу військового капеланства». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T211915>
25. Заява Священного Синоду Української Православної Церкви від 12 травня 2022 р. / Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. 2022. 12 трав. URL: <https://news.church.ua/2022/05/12/zayavasvyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-12-travnya-2022-roku/>

26. Звернення Священного Синоду Української Православної Церкви від 28 лютого 2022 р. / Українська Православна Церква : офіц. сайт. URL: <https://news.church.ua/2022/02/28/zvernennya-svyashhennogo-sinoduukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-28-lyutogo-2022-roku/>
27. Інститут релігійної свободи. URL: <https://www.irs.in.ua> (дата звернення: 09.05.2024)
28. Ісіченко І., архієпископ. Історія Христової Церкви в Україні. Харків: Акта, 1999. 265 с.
29. Історія православної церкви в Україні: Збірник наукових праць / П. Яроцький та ін. НАН України, Інститут філософії. Відділення релігієзнавства. Київ. Четверта хвиля, 1997. 292 с.
30. Кобетяк А. Політичні детермінанти конституювання Помісної православної церкви. Дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук за спеціальністю 23.00.02 Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2023. 465 с.
31. Кобетяк А. Р. Канонічна територія» крізь призму політичного протистояння світових релігійних центрів. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 2(54) 2022. С.17-22.
32. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах. Україна в її релігійних виявах. Львів : Сполом, 2005. 336 с.
33. Конституційний Суд визнав закон, за яким УПЦ МП має змінити назву. Фундація DEJURE. URL: <https://dejure.foundation/nt2gsyv6n1-konstitutsinii-sud-viznav-zakon-za-yakim/>
34. Крисаченко В. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. Київ: Наукова думка. 2000. 485 с.

35. Легойда В.Р. Вторгнення Константинопольського Патріархату на канонічну територію Московського Патріархату не може залишитися без відповіді. *Патріархія.ru*. Архів [оригіналу](#) за 11 січня 2019.

36. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української церкви. Львів: Свічадо, 2008. 640 с.

37. Майже половина українців підтримує створення в Україні помісної автокефальної церкви 09.01.19 – опитування Інформаційне агентство УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/10403154-mayzhe-polovina-ukrajinciv-pidtrimuye-stvorenniya-v-ukrajini-pomisnoji-avtokefalnoji-cerkvi-opituvannya.html>

38. Медіарегулятор підписав Меморандум про співпрацю з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій URL: <https://vrciro.org.ua/ua/news/mediaregulyator-pidpisav-memorandum-pro-spivpratsyu-z-vseukrainskoyu-radoyu-tserkov-i-religiynikh-organizatsiy>

39. Мякінченко І. О., Стельникович С. В. Міжконфесійні відносини та державотворення в Україні (1990-ті – 2010-ті роки). Житомир: Видавничий дім «Бук-Друк», 2024. 296 с.

40. Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, Від-ня релігієзнавства, Укр. асоц. релігієзнавців, Асоц. «Духовне відродження»; за заг. ред.: Л. О. Филипович, О. В. Горкуші. Київ: Самміт-Книга, 2014. 656 с.

41. Новиченко М. Р. Міжконфесійні конфлікти: шляхи подолання. *Релігійна свобода*. 2004. № 8. С. 112-115.

42. Обушний М. Політична складова у конфліктизації міжконфесійних відносин в Україні. *Українознавчий альманах*. 2019. Том 25. С. 84–90.

43. Перехід церковних громад до ПЦУ. Перелік громад, що змінили церковну юрисдикцію з УПЦ (МП) на ПЦУ (2023). URL: <http://surl.li/ifaPf>

44. Петровський П. М. Методологія наукового дослідження в галузі державного управління : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. 240 с.

45. Плахтій М.П., Сулятицька Т.В. Релігієзнавство: навчальний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 168 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7385>
46. Присутність військового капелана у строю надає воїнам упевненості в тому, що з нами Бог і ми переможемо — Служба військового капеланства ЗСУ <https://armyinform.com.ua/2023/04/16/prysutnist-vijskovogo-kapelana-u-stroyu-nadaye-voyinam-upevnenosti-v-tomu-shho-z-namy-bog-i-my-peremozhemo-sluzhba-vijskovogo-kapelanstva-zsu/>
47. Про державну службу України з етнополітики та свободи совісті <https://dess.gov.ua/about/> (дата звернення: 8.11.2025).
48. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2019 р.). Форма 1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2019 р.
49. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua> (дата звернення: 09.05.2024).
50. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі» від 2 липня 2014 р. № 677-р.
51. Роль релігійних чинників у поступі українського соціуму : аналіт. доп. / Здіорук С. І., Токман В. В., Литвиненко О. М. Київ : НІСД, 2011. 20 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/Relyg_chyn-56e51.pdf
52. РПЦ розірвала відносини з Константинополем. *tyzhden.ua*. [Український тиждень](#). 15 жовтня 2018. Архів [оригіналу](#) за 15 жовтня 2018.
53. Северинюк В. М. Біхевіоризм політичний. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Біхевіоризм політичний](https://vue.gov.ua/Біхевіоризм_політичний) (дата звернення: 2.09.2025).

54. Суд відклав розгляд справи про ліквідацію Київської митрополії УПЦ МП: що сталося. UA.NEWS. URL: <https://ua.news/ua/ukraine/sud-vidklav-rozgliad-spravi-pro-likvidatsiiu-kiyivskoyi-mitropoliyi-upts-mp-shcho-stalosia>
55. Тимофій Брік. Державне управління. 4 Лютого 2020. URL: <https://voxukraine.org/akt-viri-chi-vplinula-religiya-na-golosuvannya-za-poroshenka>
56. У ЗСУ посади військових капеланів заповнені на 36%. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3956206-u-zsu-posadi-vijskovih-kapelaniv-zapovneni-na-36.html>
57. Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. URL: <http://news.church.ua/2018/12/20/verhovnarada-prijnyala-skandalnij-zakonoproekt-pro-perejmenuvannya-religijnix-organizacij/> (дата звернення: 30.12.2018)
58. Українське суспільство, держава і церква під час війни. церковно-релігійна ситуація в Україні-2024. (Інформаційні матеріали). Ю. Якименко (керівник проєкту), А. Биченко, М. Міщенко. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf>
59. Филипович Л., Титаренко В. Проблемні аспекти міжконфесійних та державноконфесійних відносин у сучасній суспільно-політичній ситуації в Україні. Релігійна свобода. № 24. 2020. С. 55–64.
60. Харишин М. Історія підпорядкування Київської митрополії Московському Патріархату. Київ. Вентурі, 1995. 176 с.
61. Чому більшість помісних церков досі не визнають ПЦУ: Епіфаній пояснив. 05.05.24. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/chomu-bilshist-pomisnih-cerkov-dosi-ne-viznayut-pcu-epifaniy-poyasniv-2572392.html>
62. Що нам робити з «канонічним» Московським патріархатом? Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28959251.html> (дата звернення: 14.01.2024)

63. Engeman Th. S. Behavioralism, Postbehavioralism, and the Reemergence of Political Philosophy. *Perspectives on Political Science*. 1995. Vol. 24. № 4. P. 214–217.

64. Evidence of Russian crimes against religious communities of Ukraine presented at the OSCE conference in Warsaw. 05.10.2022. URL: https://ccl.org.ua/en/news/evidence-of-russian-crimes-against-religious-communities-of-ukraine-presented-at-the-osce-conference-in-warsaw/?utm_source=chatgpt.com

65. SPECIFICS OF RELIGIOUS AND CHURCH SELF-DETERMINATION OF CITIZENS OF UKRAINE: TRENDS 2000-2021 (Information Materials). URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya_eng.pdf?utm_source=chatgpt.com%20%22SPECIFICS%20OF%20RELIGIOUS%20AND%20CHURCH%20SELF

66. Ukraine passes law to ban 'pro-Kremlin' orthodox church. Financial Times. URL: https://www.ft.com/content/af35fca8-0a8a-4d86-b532-78243bbca509?utm_source=chatgpt.com

67. Why the Russian Orthodox Church Supports the War in ... Carnegie Endowment. URL: https://carnegieendowment.org/russia- Eurasia/politika/2023/01/why-the-russian-orthodox-church-supports-the-war-in-ukraine?lang=en&utm_source=chatgpt.com

68. Kobetiak Andrii. Religious tolerance and the security dimension: ukrainian-european interaction. *СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 1(25)/2025. С.9-12.

69. Havryliuk, Tetiana; Chornomorets, Yuriy; and Gulyamov, Bogdan (2024) "Inter-Orthodox Conflicts in Ukraine and the Movement to Unite Ukrainian Orthodox Churches in the 20th and 21st Century," *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 4 : Iss. 1 , Article 3. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2482>

70. Society Transformed by War: Analytical Report / [V. Potapenko, I. Pavlenko, Yu. Tyshchenko, S. Zdioruk, V. Tokman, O. Izhak, Yu. Kaplan, I. Valiushko, H. Makarov, O. Danyliak, O. Mykhailova, O.Valevskyi, L. Lisohor, Ye. Maliarevskyi, V. Barannik, A. Dvihun]. Kyiv: NISS, 2025. 83 p. [https:// doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.08](https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.08)